

ФІНАНСОВО-КРЕДИТНА СИСТЕМА

УДК 369.01:330.59

*Горин В.П.,
канд. екон. наук, доцент,
доцент кафедри фінансів ім. С. І. Юрія,
Тернопільський національний економічний університет*

РОЛЬ ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ СУСПІЛЬНОГО ДОБРОБУТУ

Постановка проблеми. В умовах домінування ідеалів соціальної філософії антропоцентризму визначальною траєкторією розвитку сучасної цивілізації є посилення уваги до питань захисту прав людини, забезпечення реалізації її потреб та інтересів, формування умов для сталого усебічного розвитку кожного члена суспільства. У цьому контексті важливим надбанням ХХ століття є розвиток соціального страхування. З'явившись як відповідь держави на активізацію робітничого руху, в сучасних умовах воно стало невід'ємним елементом фінансових систем більшості країн світу.

В сучасних умовах найважливішою складовою соціального страхування як за показником охоплення населення, так і за обсягами фінансових ресурсів є пенсійне страхування. Від результатів діяльності Пенсійного фонду України залежить добробут більше 12,3 млн пенсіонерів, що складає майже 30% жителів країни. За рахунок коштів Фонду здійснюються пенсійні виплати за віком, інвалідам, по втраті годувальника, а також пенсії, призначені за окремими законами (спеціальні пенсії), компенсаційні виплати та підвищення до базового розміру пенсії, інші форми матеріальної підтримки. Оперуючи значними обсягами фінансових ресурсів, система пенсійного страхування, між тим, не спроможна забезпечити належного рівня життя для громадян літнього віку. Бідність переважної більшості пенсіонерів стала в Україні звичним явищем, що не потребує свого доведення. Вирішити цю проблему має проведення пенсійної реформи, яка визнана одним із головних пріоритетів системних перетворень в Україні. Разом з тим, передумовою впровадження реформаторських заходів має стати ґрунтовний аналіз реалій пенсійного страхування та його впливу на показники суспільного добробуту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання теоретичного базису та практики функціонування системи пенсійного страхування в Україні доволі широко висвітлені в сучасній економічній літературі й представлені науковими працями Б. Зайчука, О. Залетова, О. Кириленко, Е. Лібанової, О. Макарової, А. Сидорчука, В. Толуб'яка, В. Тропіної та інших вчених. Серед останніх публікацій з цієї проблематики доцільно відмітити монографії Г. Митрицької [8], колективу авторів за редакцією О. Кириленко і Б. Малиняка [16], дисертації О. Петрушки [11], Г. Козак [5], які присвячені актуальним питанням розвитку різних видів пенсійного страхування. Разом з тим, в умовах нестабільності макроекономічної ситуації в країні, загострення демографічної кризи, впливу інших екзо- та ендегенних чинників стан системи пенсійного страхування характеризується високим динамізмом. Не вирішеними залишаються питання подолання дефіциту власних фінансових ресурсів пенсійної системи, врегулювання пенсійного віку, посилення зв'язку між страховими внесками та розмірами пенсійних виплат. Перманентної уваги з боку науковців потребують також питання оцінювання впливу пенсійного страхування на рівень добробуту вітчизняного суспільства.

Постановка завдання. Мета статті полягає в оцінюванні ролі пенсійного страхування у забезпеченні суспільного добробуту в контексті дотримання його базових критеріїв – ефективності та справедливості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Методологічним підґрунтям оцінювання ролі соціального страхування у забезпеченні суспільного добробуту виступають взаємовиключні на перший погляд критерії ефективності та справедливості. На наше переконання, ігнорування будь-якого із цих критеріїв при оцінюванні процесів акумуляції, розподілу й використання ресурсів соціального страхування унеможливить формування об'єктивного уявлення про його вплив на показники суспільного добробуту.

В науковій літературі поняттю «ефективність» відводиться особливе місце, оскільки будь-яка діяльність має передбачати, що корисний ефект від її здійснення (дохід, прибуток чи ін.) перевищить вартісну оцінку здійснених витрат. Загалом до трактування цього поняття підходять з двох позицій:

– ефективність у розумінні результативності, тобто здатності досягти поставленої мети, незважаючи на витрати. Таку ефективність можна визначити як функціональну, оскільки вона вказує на спроможність суб'єкта реалізувати поставлені завдання, виконувати покладені на нього функції. В

Економічній енциклопедії за редакцією С. Мочерного знаходимо, що ефективність – це «здатність приносити ефект, результативність процесу, проекту» [4, с. 508]. В системі координат соціального страхування зазначений підхід до трактування ефективності можна визначити як здатність цієї системи забезпечити дієвий захист матеріальних інтересів громадян при реалізації соціальних ризиків, відповідність рівня життя населення, охопленого соціальним страхуванням суспільно визнаним у країні стандартам;

– ефективність у розумінні здатності приносити найвищу віддачу на вкладені ресурси, відношення між отриманим результатом та прикладеними для цього зусиллями [2, с. 33]. На думку авторів Сучасного економічного словника, ефективність є «відносним ефектом, результативністю процесу, операції, проекту», розрахувати яку можна шляхом «...відношення ефекту, результату до витрат, видатків, які забезпечили його досягнення» [15, с. 404]. У контексті оцінювання впливу соціального страхування на рівень добробуту суспільства такий підхід до розуміння ефективності можна сформулювати як рівень заміщення сплачених внесків рівнем пенсійної виплати (для окремого індивіда) та відношенням середньої пенсії у загальнодержавному вимірі до середнього розміру страхового внеску. Враховуючи те, що ознакою добробуту суспільства є відповідність прийнятним параметрам не стільки усереднених показників, скільки мінімальних, то ефективність страхового захисту, на наш погляд, визначатиметься як відношення мінімальної страхової виплати до рівня мінімального страхового внеску.

Іншим критерієм оцінювання впливу соціального страхування на рівень суспільного добробуту є критерій справедливості. Зазвичай під справедливістю розуміють певний етичний ідеал того, яким чином мають розподілятися блага в суспільстві. При цьому перерозподіл ресурсів від бідних до багатих прошарків населення вважається таким, що сприяє зростанню соціальної справедливості. З точки зору логіки, найбільш соціально справедливим можна визначити такий стан суспільства, коли майнової нерівності немає взагалі. Однак, застосування такого підходу до розуміння соціальної справедливості у соціальній політиці європейських країн у 70-х роках ХХ ст. засвідчило його повну неспроможність. Більш того, курс на максимізацію перерозподілу ресурсів породив нові, досі малозначимі соціальні проблеми – поширення серед молоді схильності до соціального утриманства, дармоїдства, моральної деградації частини населення. За оцінками соціологів, у розвинутих країнах цілі покоління не були залучені до трудової діяльності [1, с. 52]. Надмірні масштаби майнового вирівнювання знижували мотивацію до праці, адже у будь-якому випадку державні механізми соціального захисту були зобов'язані забезпечити добробут індивіда на рівні суспільно визнаних стандартів. Очевидно, що визнати цю модель забезпечення соціальної справедливості досконалою немає жодних підстав.

На думку М. Небави, розуміння справедливості у сенсі безпристрасності не є таким однозначним. Крім позиції, що справедливість – це рівність у будь-чому (зазвичай у доходах), вона також може означати те, що винагорода має відповідати здійсненому внеску чи заслугам, або й навіть розрахунок на очікування, які мають виправдовуватись. На прикладі пенсійного забезпечення справедливість, на думку М. Небави, можна визначати, як: у першому випадку, однаковий розмір пенсії для усіх; у другому випадку – коли пенсія у людини, яка виконувала складнішу та відповідальнішу роботу є порівняно вищою; у третьому випадку справедливість означає, що люди мають отримувати таку пенсію, на яку вони були вправі розраховувати [9].

Поділяючи наукову позицію М. Небави, можемо інтерпретувати її таким чином: для осіб з ідентичними характеристиками участі у системі соціального страхування (ставка та обсяг сплачених страхових внесків, період перебування у системі тощо) рівень соціальних виплат має бути рівнозначним; громадяни, які претендують на вищі розміри страхових виплат, мають на це підстави за більш вагомого фінансового внеску до системи соціального страхування (вищі ставка чи обсяг страхових внесків, більш тривалий строк перебування у системі у ролі платника); мінімальний рівень соціальних трансфертів за соціальним страхуванням має відповідати мінімально прийнятним з точки зору суспільства параметрам, а виконання застрахованою особою критеріїв, що враховуються при розрахунку соціальних виплат понад встановлені мінімальні вимоги має відповідним чином позначатися на їхньому розмірі.

Торкаючись питання ефективності й справедливості використання коштів системи соціального страхування, перш за все слід звернути увагу на рівень матеріального забезпечення застрахованим особам. З огляду на те, що провідну роль у системі соціального страхування відіграє його пенсійна складова, рівень пенсійного забезпечення найбільш показово характеризує її ефективність.

Якщо звернути увагу на динаміку видатків з бюджету Пенсійного фонду України за останні роки, то можна зауважити, що впродовж 2010-2013 рр. вони характеризувалися сталим зростанням, однак у наступні роки чітко вираженої траєкторії їхньої зміни немає. Основним чинником, який обумовлював динаміку видатків на пенсійне страхування, у 2010-2013 рр. було підвищення соціальних стандартів у царині пенсійного забезпечення. У 2014 році у зв'язку з розгортанням активних бойових дій на Сході України кількість пенсіонерів значно зменшилась, оскільки близько 2,3 млн осіб залишилось на окупованих територіях Донецької та Луганської областей, значна частина пенсіонерів проживала на території нині окупованої АР Крим. Внаслідок цього видатки Пенсійного фонду України у 2014 році

зменшились до 243,5 млрд грн. Поширення так званого «пенсійного туризму» з окупованих територій на сході країни, перереєстрація пенсіонерів на не окупованій частині Донбасу, а також підвищення розміру пенсійних виплат обумовили зростання видатків Пенсійного фонду України у 2015 році до 265,7 млрд грн. Для упередження зловживань та припинення практики «пенсійного туризму» у 2016 році в Україні проведено верифікацію соціальних виплат, в тому числі пенсій, що призвело до скорочення видатків Пенсійного фонду до 256,9 млрд грн. [12].

Близько 3/4 сукупного обсягу видатків системи пенсійного страхування спрямовуються на виплату звичайних пенсій, призначених за Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»: у 2016 році на ці потреби було заплановано витратити 197,2 млрд грн, або в 1,4 раза більше коштів, ніж у 2010 році. Близько 19-22% сукупного обсягу видатків на пенсійне забезпечення складають кошти, які спрямовуються Пенсійним фондом України на виплату пенсій, призначених за особливими програмами, а також надбавок та підвищень до базового розміру пенсії за віком. При цьому темпи приросту фінансування спеціальних пенсій та пенсійних надбавок суттєво перевищують показники зростання витрат на виплату звичайних пенсій. Це пояснюється, на наш погляд, двома причинами: по-перше, порівняно вищими темпами росту розмірів спеціальних пенсій; по-друге, швидким нарощуванням витрат Фонду на приведення пенсійних виплат до мінімального розміру, оскільки чинна методика їхнього призначення така, що нерідко навіть особам зі значним трудовим стажем, але скромними доходами базовий рівень пенсії за віком встановлюється нижче мінімальної. Такий же підхід зберігається і щодо осіб, яким призначена соціальна пенсія. Таким чином, можемо стверджувати про порушення принципів соціальної справедливості у пенсійному забезпеченні.

Незважаючи на нарощування обсягу видатків Пенсійного фонду України впродовж останнього десятиліття в цілому в 1,3 раза, вітчизняна пенсійна система гарантує низькі стандарти матеріального забезпечення непрацездатних осіб. Середній розмір пенсійної виплати за період 2006-2017 рр. підвищився з 417,7 грн до 2001,4 грн, або в 4,8 раза. Мінімальна пенсійна виплата на початку 2017 року була визначена на рівні 1247,0 грн, що в 3,6 раза більше рівня 2006 року. Такі високі показники номінального зростання пенсій дають формальні підстави стверджувати про високу ефективність функціонування пенсійного страхування в Україні. Однак, інтерпретуючи наукові погляди А. Сена, можна зауважити, що важливим є не рівень доходу індивіда, а ті можливості, які він дає [20, с. 20]. Високі показники зростання номінальних показників пенсій значною мірою обумовлені дією інфляційного чинника і слабо кореспондують з динамікою розвитку економіки. Зокрема, в умовах доволі високих темпів росту економіки у 2006-2007 рр. зростання мінімального розміру пенсії було незначним і навіть не перекрило рівня споживчої інфляції. Натомість, у 2008 році при низьких показниках зростання ВВП мінімальний розмір пенсії був підвищений відразу на 23,7% (втім, це зростання на 9/10 було знівельоване інфляцією). Аналогічні диспропорції спостерігались також у 2012-2013 рр. та 2016 році. Оцінка динаміки пенсійних виплат впродовж останнього десятиліття дає підстави припустити про визначальний вплив політичного чинника на рівень пенсійних виплат, оскільки найвищі темпи їхнього зростання припали на періоди проведення виборчих кампаній чи посилення політичної боротьби в Україні. Примітно, що більшою мірою цей вплив відчувався у 2006-2013 рр., тоді як в останні роки така залежність значно послабилась.

Урахування динаміки споживчих цін при оцінці тенденцій пенсійного забезпечення дає підстави констатувати, що рівень реального зростання пенсій значно нижчий за їх номінальний приріст. Зокрема, за 2006-2016 рр. реальне зростання мінімального розміру пенсії спостерігалось лише у шести часових проміжках, у решті років мало місце зниження цього показника. Більш того, в цілому за наведений період реальний розмір мінімальної пенсії скоротився до 78,7% від рівня 2005 року. Деяко схожа ситуація спостерігається і щодо середнього розміру пенсії, при високих темпах номінального зростання якої реальний приріст за останнє десятиліття склав всього 26,9% (табл. 1).

Таблиця 1

Мінімальний та середній розмір пенсії в Україні у 2006-2017 рр.

Період	Мінімальний розмір пенсії		Середній розмір пенсії		Темп зростання споживчих цін, %	Темп зростання реального розміру пенсії, %	
	грн	у % до поперед. року	грн	у % до поперед. року		Мінім.	Серед.
1	2	3	4	5	6	7	8
2006	350,00	105,4	417,7	129,0	111,6	94,4	115,6
2007	380,00	108,6	497,0	119,0	116,6	93,1	102,1
2008	470,00	123,7	798,9	160,7	122,3	101,1	131,4
2009	498,00	106,0	942,7	118,0	112,3	94,4	105,1
2010	695,00	139,6	1039,6	110,3	109,1	128,0	101,1

продовження табл. 1

1	2	3	4	5	6	7	8
2011	750,00	107,9	1156,0	111,2	104,6	103,2	106,3
2012	822,00	109,6	1252,4	108,3	99,8	109,8	108,5
2013	894,00	108,8	1464,3	116,9	100,5	108,3	116,3
2014	949,00	106,2	1521,6	103,9	124,9	85,0	83,2
2015	949,00	100,0	1573,0	103,4	143,3	69,8	72,2
2016	1074,00	113,2	1690,3	107,5	112,4	100,7	95,6
2017	1247,00	116,1	2001,4	118,4	–	–	

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України та Пенсійного фонду України

Задля оцінювання дієвості пенсійного страхування у питанні заміщення трудових доходів населення пенсійними виплатами розраховуємо відповідний коефіцієнт. Дані табл. 2 свідчать, що через порівняно вищі темпи зростання мінімальної заробітної плати, коефіцієнт її заміщення мінімальної пенсією має стійку тенденцію до зниження. Найбільше падіння цього коефіцієнта відбулось у 2017 році у зв'язку з дворазовим підвищенням мінімального стандарту оплати праці. Натомість, коефіцієнт заміщення середньої заробітної плати середньою пенсією впродовж 2006-2013 рр. не мав чітко вираженої траєкторії зміни, однак з 2014 року спостерігається його стійке зниження, обумовлене ускладненням фінансового становища Пенсійного фонду України та стримуванням росту пенсійних виплат [12].

Таблиця 2

Показник оплати праці, пенсійного забезпечення та коефіцієнти заміщення в Україні у 2006-2017 рр.

Період	Мінімальна пенсія, грн.	Мінімальна заробітна плата, грн.	Коефіцієнт заміщення	Середня пенсія, грн.	Середня заробітна плата, грн.	Коефіцієнт заміщення
2006	350,0	350,0	1,00	417,7	1041,0	0,40
2007	380,0	400,0	0,95	497,0	1351,0	0,37
2008	470,0	515,0	0,91	798,9	1806,0	0,44
2009	498,0	605,0	0,82	942,7	1906,0	0,49
2010	695,0	869,0	0,80	1039,6	2239,0	0,46
2011	750,0	941,0	0,80	1156,0	2633,0	0,44
2012	822,0	1073,0	0,77	1252,4	3026,0	0,41
2013	894,0	1147,0	0,78	1464,3	3265,0	0,45
2014	949,0	1218,0	0,78	1521,6	3480,0	0,44
2015	949,0	1218,0	0,78	1573,0	4195,0	0,37
2016	1074,0	1450,0	0,74	1690,3	5183,0	0,33
2017	1247,0	3200,0	0,39	2001,4	–	–

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України та Пенсійного фонду України

Важливим індикатором ефективності пенсійного страхування у питанні забезпечення суспільного добробуту є відношення мінімального та середнього розміру пенсії до прожиткового мінімуму для відповідної категорії населення. У цьому ракурсі варто зауважити, що показник прожиткового мінімуму, який має характеризувати вартість мінімально необхідного для життєдіяльності людини набору товарів і послуг, в Україні далекий від реальності та встановлюється виключно у відповідності з фінансовими можливостями бюджету щодо його забезпечення. Підтвердженням цьому є ситуація 2015 року, коли в умовах 43,3%-ної споживчої інфляції рівень прожиткового мінімуму для непрацездатних взагалі не переглядався. Водночас, для виконання вимог Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [13], мінімальний розмір пенсійної виплати щорічно приводиться у відповідність до цього соціального стандарту. Практично незмінним впродовж останніх років залишається також рівень співвідношення між середньою пенсією та прожитковим мінімумом для осіб, які втратили працездатність. Після «пікового» значення в 1,89 раза у 2009 році, у подальші 2010-2016 роки він коливався в діапазоні 1,5-1,6 раза.

Незважаючи на формальне виконання критеріїв, які свідчать, що система пенсійного страхування забезпечує добробут непрацездатних осіб на належному рівні, стверджувати про це як про dokonаний факт передчасно. Причиною цього є не реалістичність показника прожиткового мінімуму, який, за оцінками експертів та фахівців Міністерства соціальної політики України, є майже вдвічі вищим за

офіційно визначений. Зокрема, у 2016 році він оцінювався на рівні 2,3-2,6 тис. грн [14; 18] при показнику в 1,1 тис. грн, затвердженому у законодавстві.

Кореспондуючи ці дані на показники пенсійного забезпечення в нашій державі за останнє десятиліття, можемо констатувати, що система пенсійного страхування не виконує свого ключового завдання – захисту людей похилого віку від бідності. Середній розмір пенсійної виплати залишається на чверть, а мінімальна пенсія – на половину нижчими за реальний розмір прожиткового мінімуму для непрацездатних осіб.

Показник середнього розміру пенсії не зовсім об'єктивно характеризує рівень пенсійного забезпечення громадян, оскільки не враховує параметрів їх розподілу у розрізі окремих груп реципієнтів. За даними Пенсійного фонду України, на початку 2016 року 0,53 млн осіб, або 4,3% пенсіонерів отримували пенсії у розмірі до 1,0 тис. грн, або 93,0% від офіційного та близько 42-45% від рівня фактичного розміру прожиткового мінімуму для непрацездатних; 4,56 млн осіб, або 37,1% пенсіонерів – у розмірі від 1001 до 1300 грн; 6,2 млн осіб, або 50,4% пенсіонерів – у розмірі від 1301 до 3000 грн; 1,0 млн осіб – у розмірі більше 3001 грн на місяць [3].

Припустимо абсолютно рівномірний розподіл пенсій у розрізі окремих груп, за яким половина контингенту одержувачів пенсій від 1301 до 3000 грн. отримує до 2,2 тис. грн $((1301+3000)/2)$, а інша половина – понад 2,2 тис. грн. Відтак, простий розрахунок засвідчить, що пенсії, які не перевищують офіційно встановлено рівня прожиткового мінімуму отримують понад 40% пенсіонерів, а пенсії в межах фактичного прожиткового мінімуму для цієї категорії громадян – 2/3 пенсіонерів. Через складне фінансове становище Пенсійного фонду України уряд постійно відкладає так зване «осучаснення» пенсій, внаслідок чого частка громадян, які отримують пенсійні виплати нижче прожиткового мінімуму поступово зростає. Доводиться констатувати, що пенсійна система виявляється нездатною забезпечити прийнятний життєвий рівень вітчизняним пенсіонерам, більшість з яких практично «балансує» на межі між бідністю та злиденністю. На сьогодні розміри пенсійних виплат в Україні є одними із найнижчих серед країн сусідів та в рази поступаються показникам пенсійного забезпечення держав-членів ЄС.

Вирішити проблему фінансового ресурсу системи пенсійного страхування покликана пенсійна реформа, ключовими пріоритетами якої визначають: підвищення пенсійного віку, посилення страхових принципів у функціонуванні пенсійної системи за рахунок переходу до індивідуально-накопичувальної схеми, стимулювання приватних пенсійних накопичень тощо.

Питання підвищення пенсійного віку є одним із найбільш дискусійних моментів пенсійної реформи в Україні. Воно має різко негативне сприйняття у вітчизняному суспільстві [10] та є предметом численних політичних спекуляцій [7]. Разом з тим, зміна цього параметру пенсійного законодавства дає змогу зменшити поточний дефіцит коштів пенсійної системи за рахунок збільшення кількості платників і стримування росту контингенту пенсіонерів. Відтак, у багатьох європейських країнах підвищення пенсійного віку було одним з ключових елементів реформи пенсійної системи. На сьогодні пенсійний вік для чоловіків у Чехії, Словаччині, Угорщині складає понад 62 роки; у Німеччині, Польщі, Великобританії, Франції – 65 років; у США, Ісландії – 66–67 років. Середній вік виходу жінок на пенсію у більшості країн ЄС та США також встановлений на рівні від 62 до 66 років. У зарубіжній практиці зазвичай поширене правило щодо гендерного паритету цього параметру [19]. Примітно, що у наступні 15 років (до 2030 р.) у більшості країн ЄС заплановане подальше підвищення пенсійного віку як для чоловіків, так і для жінок.

Підвищення пенсійного віку в розвинутих державах має цілком логічне пояснення з огляду на зростання середньої тривалості життя. Так, у Бельгії, Німеччині, Великобританії цей показник перевищує 80 років, у Франції та Італії – 82 роки, Японії – 83 роки [17]. В нашій країні низькі показники середньої тривалості життя громадян поряд із суспільним несхваленням є головними аргументами противників підвищення пенсійного віку. Разом з тим, твердження про те, що при передбаченому законодавством пенсійному віці у 60 років та середній тривалості життя в Україні на рівні 68,8 років середньостатистичний громадянин проживе на пенсії менше 9 років [17], на наш погляд, є нічим іншим, як позбавленою економічного підґрунтя маніпуляцією з цифровими даними. Ці розрахунки не відображають реальної ситуації, яка б свідчила про тривалість життя людини після досягнення пенсійного віку, адже при цьому враховуються і дитяча смертність (яка в Україні є вищою, ніж в інших країнах), і смертність людей середнього віку (особливо чоловіків від 20 до 35 років).

За даними фахівців, чоловіки в Україні після завершення трудової діяльності живуть в середньому 14,7 років, а жінки – 23,4 років, тобто до 78,4 року та 74,7 року, відповідно [6]. Примітно, що до 2011 року в Україні показник середнього строку проживання на пенсії для жінок був одним із найвищих порівняно із іншими країнами Європи та США. Відтак, поступове підвищення пенсійного віку для жінок до 2021 року є цілком обґрунтованим, а ініціативи щодо його скасування є безпідставними та вкрай шкідливими.

Іншим актуальним питанням пенсійної реформи є введення індивідуально-накопичувальної схеми формування фінансових ресурсів. Вона передбачає, що пенсійні внески кожного застрахованого індивіда, сплачені ним впродовж трудового життя будуть накопичуватись та прирощуватись за

рахунок доходів від інвестування. Мобілізовані таким чином кошти стануть тим фінансовим ресурсом, за рахунок якого буде виплачуватись пенсія після відходу людини від активної трудової діяльності. Впровадження цієї схеми дає змогу нівелювати негативний вплив на пенсійну систему демографічних процесів, оскільки кожен застрахований громадянин буде самостійно формувати фінансову базу для своєї майбутньої пенсії.

Змоделюємо ефективність впровадження індивідуально-накопичувальної схеми пенсійного страхування на умовному прикладі. Методологічну основу цих розрахунків складе методика визначення майбутньої вартості ануїтету, широко використовувана у фінансовому менеджменті. Вихідними умовами моделювання стануть припущення, що: застрахована особа має мінімальний страховий стаж, визначений законодавством (n); тривалість життя після виходу на пенсію складає 15 років; ставка страхового внеску (P) та його частка, яка надходить на пенсійне страхування визначені на рівні 2016 року; накопичені кошти інвестуються, ставка інвестиційного доходу (r) визначена у 4-х варіантах у діапазоні від 0% до 10%. Моделювання також передбачає розрахунок коефіцієнта заміщення за умови зміни окремих факторних показників (збільшення страхового стажу до 35 років, зниження ставки ЄСВ до 18%) (табл. 3). З урахуванням цих умов коефіцієнт нарощування базової суми страхового внеску складатиме:

$$FV_{RS} = P \times \frac{(1+r)^n - 1}{r}$$

Таблиця 3

Моделювання коефіцієнта заміщення заробітної плати пенсією при впровадженні в Україні індивідуально-накопичувальної схеми пенсійного страхування

Розрахунок коефіцієнта заміщення зарплати пенсією, вихідні дані				
Рівень страхового внеску (P), %	22	22	22	22
Частка страхового внеску, яка надходить на пенсійне страхування, %	18,446	18,446	18,446	18,446
Страховий стаж (n), років	15	15	15	15
Інвестиційний дохід (r), %	$r \rightarrow 0$	$r=3$	$r=5$	$r=10$
Коефіцієнт нарощення страхових внесків	15,000	19,157	22,657	34,950
Тривалість життя після виходу на пенсію, років	15	15	15	15
Коефіцієнт заміщення заробітної плати пенсією	0,185	0,236	0,279	0,430
Розрахунок коефіцієнта заміщення зарплати пенсією, страховий стаж збільшений до 35 років				
Рівень страхового внеску (P), %	22	22	22	22
Частка страхового внеску, яка надходить на пенсійне страхування, %	18,446	18,446	18,446	18,446
Страховий стаж (n), років	35	35	35	35
Інвестиційний дохід (r), %	$r \rightarrow 0$	$r=3$	$r=5$	$r=10$
Коефіцієнт нарощення страхових внесків	35,000	62,276	94,836	298,127
Тривалість життя після виходу на пенсію, років	15	15	15	15
Коефіцієнт заміщення заробітної плати пенсією	0,430	0,766	1,116	3,666
Розрахунок коефіцієнта заміщення зарплати пенсією, ставка ЄСВ знижена до 18%				
Рівень страхового внеску (P), %	18	18	18	18
Частка страхового внеску, яка надходить на пенсійне страхування, %	15,092	15,092	15,092	15,092
Страховий стаж (n), років	35	35	35	35
Інвестиційний дохід (r), %	$r \rightarrow 0$	$r=3$	$r=5$	$r=10$
Коефіцієнт нарощення страхових внесків	35,000	62,276	94,836	298,127
Тривалість життя після виходу на пенсію, років	15	15	15	15
Коефіцієнт заміщення заробітної плати пенсією	0,352	0,627	0,954	3,000

Джерело: розраховано автором самостійно

Проведені у табл. 3 розрахунки свідчать, що за умов наявності в особи мінімального страхового стажу та низьких показників інвестиційного доходу рівень майбутньої пенсії буде доволі низьким і складатиме близько 20-25% від рівня заробітної плати. Водночас, збільшення страхового стажу навіть за низьких показників інвестиційного доходу забезпечує накопичення фінансового ресурсу, який дає

можливість досягти значення коефіцієнта заміщення на рівні сучасних європейських стандартів. Ймовірно зниження ставки ЄСВ для стимулювання підприємницької діяльності може негативно відбитись на значенні коефіцієнта заміщення заробітної плати пенсією, однак рівень такого впливу помірний. Загальний висновок за результатами моделювання полягає у тому, що введення індивідуально-накопичувальної схеми пенсійного страхування дає можливість забезпечити суттєво вищі показники пенсійного забезпечення при наявності в застрахованій особи значного страхового стажу навіть за умови низьких значень інвестиційного доходу.

Висновки з проведеного дослідження. В сучасних умовах пенсійне страхування є найважливішою складовою системи соціального страхування, що справляє вагомий вплив на показники суспільного добробуту. Разом з тим, результати проведеного аналізу засвідчили, що акумулюючи значний обсяг фінансових ресурсів, система пенсійного страхування не здатна забезпечити належного рівня життя для громадян літнього віку, оскільки:

По-перше, незважаючи на багаторазове зростання номінального розміру пенсійної виплати, її реальне зростання, визначене з урахуванням інфляційного чинника виявилось незначним. Більш того, реальний розмір мінімальної пенсії за останнє десятиліття навіть зменшився;

По-друге, розрахунки показали зниження коефіцієнта заміщення, який характеризує, якою мірою пенсійні виплати компенсують втрачений заробіток при завершенні людиною активної трудової діяльності;

По-третє, формальне виконання вимог законодавства щодо відповідності мінімальної пенсійної виплати прожитковому мінімуму забезпечується лише за рахунок заниження реальних розмірів базового соціального стандарту. Якщо орієнтуватись на реальні розміри прожиткового мінімуму, то пенсійні виплати нижче межі малозабезпеченості отримують 2/3 пенсіонерів.

Вирішити проблему фінансового ресурсу системи пенсійного страхування покликана пенсійна реформа, ключовими пріоритетами якої мають стати підвищення пенсійного віку, посилення страхових принципів у функціонуванні пенсійної системи за рахунок переходу до індивідуально-накопичувальної схеми, стимулювання приватних пенсійних накопичень тощо. Разом з тим, перспективи її проведення тісно пов'язані із макроекономічною ситуацією в країні, а також наявністю політичної волі у керівництва країни.

Бібліографічний список

1. Андрущенко В.Л. Фінансова думка Заходу в ХХ столітті: Теоретична концептуалізація і наукова проблематика державних фінансів / В.Л. Андрущенко. – Львів: Каменяр, 2000. – 303 с.
2. Булавинець В. М. Оцінювання ефективності видатків місцевих бюджетів соціального призначення: теоретичні аспекти / В.М. Булавинець // Фінанси, банки, інвестиції. – 2012. – № 2. – С. 33-38.
3. Дані про чисельність пенсіонерів та середні розміри пенсійних виплат / Веб-сайт Пенсійного фонду України. – 22.02.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pfu.gov.ua/pfu/control/uk/publish/category?cat_id=95533&page=1
4. Економічна енциклопедія: у 3-х т. Т 1. / редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. - К. : Академія, 2000. - 864 с.
5. Козак Г.І. Недержавні пенсійні фонди в умовах реформування пенсійної системи України: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08 / Г.І. Козак. – Тернопіль: ТНЕУ, 2015. – 225 с.
6. МакТаггарт Г. Підвищення пенсійного віку: за і проти / Г. МакТаггарт // Суспільство і соціальна політика. – 2010. – №4. – С. 34–35.
7. Микосянчик О. На пенсію – у 68 років / О. Микосянчик // Від і до. – 2013. – 1 червня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vidido.ua/index.php/pogliad/article/na_pensiju_-_u_68_rokiv/.
8. Митрицька Г.Г. Пенсійне страхування у солідарній системі України: монографія / Г. Г. Митрицька; Чернів. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. – Чернівці: Місто, 2015. – 239 с.
9. Небава М.І. Досягнення соціальної справедливості як принципова основа ефективності соціальної політики / М.І. Небава // Матеріали XLV Науково-технічної конференції ВНТУ, м. Вінниця, 23-24 березня 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-fm/all-fm-2016/paper/download/72/225>
10. Пенсійна реформа в Україні: дослідження суспільної думки 2010: аналітична доповідь. – Київ: FINREP USAID, 2010. – 24 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pension.kiev.ua/files/pension_survey_22jul2010_ua.pdf.
11. Петрушка О. В. Державне пенсійне страхування в умовах реформування пенсійної системи України: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08 / О. В. Петрушка. – Тернопіль: ТНЕУ, 2014. – 249 с.
12. Пільгові пенсії та пенсії за вислугу років: нові вимоги до стажу та віку виходу на пенсію // Все про бухгалтерський облік. – 2015. – 2 квітня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vobu.com.ua/ukr/analytics/view/11>.

13. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 р. № 1058-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1058-15/page3>
14. Прожитковий мінімум. Яку суму вважає реальною міністр соціалістики? / Інтернет-видання «Бджола». – 03.04.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bdzhola.com/news/prozhitkovij-minimum-jaku-sumu-vvazhae-realnoju-ministr-sotspolitiki>
15. Райзберг Б. Современный экономический словарь / Б. Райзберг, Л. Лозовский, Е. Стародубцева. - М. : Инфра-М, 1996. – 496 с.
16. Розвиток державного пенсійного страхування в умовах пенсійної реформи: монографія [О. П. Кириленко, Б. С. Малиняк, О. В. Петрушка та ін.] за ред. О. П. Кириленко, Б. С. Малиняка. – Тернопіль: ТНЕУ, 2013. – 350 с.
17. Скільки живуть пенсіонери в різних країнах (ІНФОГРАФІКА) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://espreso.tv/article/2014/12/17/skilky_rokiv_zhyvut_pensionery_v_riznykh_krayinakh.
18. У міністерстві порахували реальний прожитковий мінімум для пенсіонерів / Веб-сайт Всеукраїнської асоціації пенсіонерів. – 25.08.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uarp.org/news/1472109023>
19. Retirement Ages in Member States // The Finnish Centre for Pensions [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.etk.fi/fi/service/retirement_ages/1601/retirement_ages.
20. Sen, A. (2001). *Development as freedom*. Oxford: Oxford University Press.

References

1. Andrushchenko, V.L. (2000), *Finansova dumka Zakhodu v XX stolitti: Teoretychna kontseptualizatsiia i naukova problematyka derzhavnykh finansiv* [Financial thought of the West in the twentieth century: theoretical conceptualization and scientific issues of public Finance], Kameniar, Lviv, Ukraine, 303 p.
2. Bulavynets, V.M. (2012). "Evaluation of efficiency of local budgets expenditures for social purpose: theoretical aspects", *Finansy, banky, investytsii*, no. 2, pp. 33-38.
3. *Dani pro chyselnist pensioneriv ta seredni rozmiry pensiinykh vyplat* [Data on the number of pensioners and the average size of pension payments], available at: http://www.pfu.gov.ua/pfu/control/uk/publish/category?cat_id=95533&page=1 (access date February 08, 2017).
4. Mochernyi, S.V. (Eds.). (2000), *Ekonomichna entsyklopediia: u 3 t.* [Economic Encyclopedia: in 3 volumes], Akademiia, Kyiv, Ukraine, Vol. 1, 864 p.
5. Kozak, H.I. (2015), "Non-state pension funds in terms of reforming the pension system of Ukraine", Thesis of Cand. Sc. (Econ.), 08.00.08, TNEU, Ternopil, Ukraine, 225 p.
6. McTaggart, H. (2010), "Retirement Age increasing: Pros and Cons". *Suspilstvo i sotsialna polityka*, no. 4, pp. 34-35.
7. Mykosianchyk, O. (2013), "To retire in 60 years", *Vid i do*, dated 01.06.2013, available at: http://vidido.ua/index.php/pogliad/article/na_pensiju_-_u_68_rokiv/ (access date February 08, 2017).
8. Mytrytska, H.H. (2015), *Pensiine strakhuvannia u solidarniy systemi Ukrainy* [Pension insurance in Solidary System of Ukraine], monograph, Misto, Chernivtsi national university named after Yu. Fedkovych, Chernivtsi, Ukraine, 239 p.
9. Nebava, M. I. (2016), "Social justice achieving as the fundamental basis for social policy efficiency", *XLV Naukovo-tekhnichna konferentsiia VNTU: materialy konferentsii* [XLV Scientific and technical conference VNTU: Proceedings (March 23-24, 2016), available at: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-fm/all-fm-2016/paper/download/72/225> (access date February 08, 2017).
10. *Pensiina reforma v Ukraini: doslidzhennia suspilnoi dumky 2010* [Pension reform in Ukraine: public opinion research 2010], *analychna dopovid* [analytic Report], FINREP USAID, Kyiv, Ukraine, available at: http://www.pension.kiev.ua/files/pension_survey_22jul2010_ua.pdf (access date February 08, 2017).
11. Petrushka, O.V. (2014), "State pension insurance under the conditions of pension system reform in Ukraine", Thesis of Cand. Sc. (Econ.), 08.00.08, TNEU, Ternopil, Ukraine, 249 p.
12. *Pilhovii pensii ta pensii za vysluhu rokiv: novi vymohy do stazhu ta viku vykhodu na pensiiu* [Privileged pensions and long service pensions: new requirements for length of service and retirement age], *Vse pro bukhholderskyi oblik*, dated 02.04.2015, available at: <http://www.vobu.com.ua/ukr/analytics/view/11> (access date February 08, 2017).
13. *Pro zahalnooboviazkove derzhavne pensiine strakhuvannia* [About the compulsory State pension insurance], *Zakon Ukrainy* dated 09.07.2003 r. no. 1058-IV, available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1058-15/page3> (access date February 08, 2017).
14. *Prozhytkovyi minimum. Yaku sumu vvazhaie realnoiu ministr sotspolityky?* [The subsistence minimum. How much amount is real in social policy Minister view?], Online newspaper "Bdzhola", dated

03.04.2016, available at: <https://bdzhola.com/news/prozhitkovij-minimum-jaku-sumu-vvazhaje-realnoju-ministr-sotspolitiki> (access date February 08, 2017).

15. Rayzberh, B., Lozovskyy, L. and Starodubtseva, E. (1996), *Sovriemiennyi ekonomichieskiy slovar* [Modern economic dictionary], Ynfra-M, Moscow, Russia, 496 p.

16. Kyrylenko, O.P. and Malyniak, B.S. (Eds.). (2013), *Rozvytok derzhavnogo pensiinoho strakhuvannia v umovakh pensiinoi reformy* [The development of public pension insurance in the conditions of pension reform], monograph, TNEU, Ternopil, Ukraine, 350 p.

17. Skilky zhyvut pensionery v riznykh krainakh (INFOHRAFIKA) [How long to live pensioners in different countries (Infographic)], available at: http://espreso.tv/article/2014/12/17/skilky_rokiv_zhyvut_pensionery_v_riznykh_krayinakh (access date February 08, 2017).

18. *U ministerstvi porakhuvaly realnyi prozhytkovyi minimum dlia pensioneriv* [The Ministry considered the real cost of living for pensioners], available at: <http://www.uarp.org/news/1472109023> (access date February 08, 2017).

19. Retirement Ages in Member States, available at: http://www.etk.fi/fi/service/retirement_ages/1601/retirement_ages (access date February 08, 2017).

20. Sen, A. (2001). *Development as freedom*. Oxford: Oxford University Press.

Горин В.П. РОЛЬ ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ СУСПІЛЬНОГО ДОБРОБУТУ

Мета. Оцінювання ролі пенсійного страхування у забезпеченні суспільного добробуту в контексті дотримання його базових критеріїв – ефективності та справедливості.

Методика дослідження. У процесі дослідження використані такі загальнонаукові методи, як аналіз і синтез, індукції, моделювання. Завдяки аналізу та синтезу було проведено оцінювання ефективності пенсійного страхування з позиції забезпечення суспільного добробуту; завдяки прийомам індукції та моделювання були сформульовані висновки щодо пріоритетів реформування пенсійного страхування в Україні.

Результати. Встановлено, що, незважаючи на багаторазове зростання номінального розміру пенсійної виплати, її реальне зростання з урахуванням впливу інфляції незначне, а реальний розмір мінімальної пенсії зменшився. Проведені розрахунки показали зниження коефіцієнта заміщення пенсією заробітної плати. Доведено, що формальне виконання вимог законодавства щодо відповідності мінімальної пенсійної виплати прожитковому мінімуму забезпечене за рахунок заниження реальних розмірів базового соціального стандарту. Внаслідок цього пенсійні виплати нижче межі малозабезпеченості отримують 2/3 пенсіонерів.

Обґрунтовано доцільність підвищення пенсійного віку в Україні та його вирівнювання за гендерною ознакою. Також на підставі моделювання доведено необхідність впровадження індивідуально-накопичувальної схеми формування фінансових ресурсів пенсійного страхування, що дасть можливість знизити вплив демографічного чинника на її фінансовий стан.

Наукова новизна. Обґрунтовано необхідність підвищення пенсійного віку та доведено на підставі розрахунків доцільність впровадження в Україні індивідуально-накопичувальної схеми формування фінансових ресурсів системи пенсійного страхування.

Практична значущість. Отримані результати дослідження сприяють вирішенню проблеми дефіциту фінансових ресурсів пенсійного страхування та підвищення його ефективності у питанні забезпечення суспільного добробуту.

Ключові слова: пенсійне страхування, суспільний добробут, пенсійний вік, ефективність, справедливість, індивідуально-накопичувальна схема.

Horyn V.P. THE ROLE OF RETIREMENT INSURANCE IN PROVIDING SOCIAL WELFARE

Purpose. The aim of the article is to evaluate the role of retirement insurance in providing social welfare in the context of adherence its basic criteria – efficiency and fairness.

Methodology of the study. The following general scientific methods as analysis and synthesis, induction and modeling are used during the study. Evaluating the effectiveness of retirement insurance from the perspective of social welfare was conducted through analysis and synthesis; conclusions on the priorities of reforming the pension insurance in Ukraine are formulated through induction techniques and modeling.

Finding. It is established that, despite the multiple increase in the nominal size of the pension benefits, its real growth for the effects of inflation low, real minimum pension is decreased. Carried out calculations have shown reduction in pension replacement rate of wages. It is proved that a formal meeting the requirements of legislation for compliance with minimum subsistence level of pension benefits is provided by understating the actual size of basic social standards.

As a result, 2/3 of pensioners received retirement benefit payments below the poverty line. The expediency of increasing the retirement age in Ukraine and its alignment gender is substantiated. Also, it is proved the need to introduce individual and funded scheme of financial resources of retirement insurance on the basis of modeling, which will allow to reduce the impact of demographic factors on its financial position.

Scientific novelty. The necessity of increasing the retirement age is substantiated and feasibility of introduction in Ukraine of individual and funded scheme of forming financial resources of the retirement insurance system is proved on the basis of calculations.

Practical value. The obtained results of research contribute to solving the problem of lack of financial resources of retirement insurance and increasing its effectiveness in issues on ensuring social welfare.

Key words: retirement insurance, social welfare, retirement age, efficiency, fairness, individual and funded scheme.

Горин В.П. РОЛЬ ПЕНСИОННОГО СТРАХОВАНИЯ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ОБЩЕСТВЕННОГО БЛАГОСОСТОЯНИЯ

Цель. Оценка роли пенсионного страхования в обеспечении общественного благосостояния в контексте соблюдения его базовых критериев – эффективности и справедливости.

Методика исследования. В процессе исследования использованы такие общенаучные методы, как анализ и синтез, индукции, моделирования. С помощью анализа и синтеза проведена оценка эффективности пенсионного страхования с позиции обеспечения общественного благосостояния; с использованием приемов индукции и моделирования были сформулированы выводы о приоритетах реформирования пенсионного страхования в Украине.

Результаты. Установлено, что, несмотря на многократный рост номинального размера пенсионной выплаты, ее реальный рост с учетом влияния инфляции незначительный, а реальный размер минимальной пенсии уменьшился. Проведенные расчеты показали снижение коэффициента замещения пенсией заработной платы. Доказано, что формальное выполнение требований законодательства о соответствии минимальной пенсионной выплаты прожиточному минимуму обеспечено за счет занижения реальных размеров базового социального стандарта. Вследствие этого пенсионные выплаты ниже черты малообеспеченности получают 2/3 пенсионеров.

Обоснована целесообразность повышения пенсионного возраста в Украине и его выравнивания по гендерному признаку. Также на основании моделирования доказана необходимость внедрения индивидуально-накопительной схемы формирования финансовых ресурсов пенсионного страхования, позволяющая снизить влияние демографического фактора на ее финансовое состояние.

Научная новизна. Обоснована необходимость повышения пенсионного возраста и доказано на основании расчетов целесообразность внедрения в Украине индивидуально-накопительной схемы формирования финансовых ресурсов системы пенсионного страхования.

Практическая значимость. Полученные результаты исследования способствуют решению проблемы дефицита финансовых ресурсов пенсионного страхования и повышения его эффективности в вопросе обеспечения общественного благосостояния.

Ключевые слова: пенсионное страхование, общественное благосостояние, пенсионный возраст, эффективность, справедливость, индивидуально-накопительная схема.

УДК 336:336.77 (477)

Сидор Г.В.,
канд. екон. наук, старший викладач кафедри
фундаментальних та спеціальних дисциплін,
Чортківський навчально-науковий
інститут підприємництва і бізнесу
Тернопільського національного економічного університету
Андрусів У.Я.,
канд. екон. наук, доцент
кафедри теорії економіки та управління,
Івано-Франківський національний
технічний університет нафти і газу

СУТНІСТЬ ФІНАНСОВО-КРЕДИТНОЇ СИСТЕМИ КРАЇНИ

Постановка проблеми. Особливого значення в умовах ринкових перетворень економіки України набуває досягнення соціально-економічної стабілізації суспільства, яке без функціонування ефективної фінансово-кредитної системи неможливо уявити. У соціально-економічному розвитку держави роль фінансово-кредитної системи складно переоцінити. На думку нобелівського лауреата Дж. Стігліца, вона є мозком суспільства, оскільки "...розподіляє дефіцитний капітал між конкуруючими способами використання, намагаючись спрямувати його найбільш ефективно туди, де він дає найбільшу віддачу" [1, с. 143].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній і зарубіжній науковій літературі в останній період з'явилася значна кількість фахових досліджень учених-фінансистів, присвячених вивченню питання фінансово-кредитної системи, що дає змогу істотно розширити коло знань про неї. Однак до сьогодні у сучасній економічній науці немає однастайності серед вчених щодо трактування поняття "фінансово-кредитна система". Цю проблему впродовж тривалого періоду досліджують такі науковці, як А.Г. Загородній [4], В.М. Опарін [10], О.П. Орлюк [2], І.М. Крупка [3], Е.Ф. Жуков [34], В.М. Батирев [35] та ін. Проведений аналіз наукових праць вищеназваних авторів підтверджує належний рівень отриманих результатів. При цьому необхідно відзначити, що поставлене наукове питання потребує подальшого вивчення відповідно до змінюваної економічної ситуації.